

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В.Н.КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Критичне мислення та заздрість в контексті самооцінки особистості»

Студентки 4 курсу групи ПС-41
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти

освітньо-професійної програми
«Психологія»

за спеціальністю 053 –
ПСИХОЛОГІЯ

Мельник Дар'ї Віталіївни

Науковий керівник: кандидат
психологічних наук, доцент

Яновська Світлана Германівна

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____

Кількість балів: _____

Члени комісії _____

(прізвище та ініціали) _____
(підпис)

_____ (підпис)
(прізвище та ініціали)

_____ (підпис)
(прізвище та ініціали)

м. Харків – 2025 рік

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Психологічні підходи до дослідження критичного мислення та заздрості у контексті самооцінки особистості	6
1.1 Теоретичні витоки феномену критичного мислення в психології.....	6
1.2. Феномен заздрості в психології: підходи до вивчення.....	9
1.3. Аналіз досліджень заздрості та її видів.....	11
1.4 Взаємозв'язок критичного мислення, заздрості та самооцінки.....	14
Висновки до першого розділу	17
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження взаємозв'язку між критичним мисленням, заздрістю та самооцінкою	20
2.1. Мета та процедура дослідження.....	20
2.2. Соціально-демографічна характеристика вибірки.....	21
2.3. Методи та методика дослідження.....	21
2.4 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	24
2.4.1 Аналіз результатів за методикою «Незавершені речення».....	24
2.4.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження особливостей взаємозв'язку заздрості, самооцінки та критичного мислення.....	30
2.4.3 Аналіз впливу соціального статусу на досліджувані показники.....	32
(рівень критичного мислення, заздрості та самооцінки).....	32
2.4.4 Проведення кластерного аналізу для визначення міжкластерних відмінностей.....	33
Висновки до другого розділу	36
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40
АНОТАЦІЯ	43
ABSTRACT	44

ВСТУП

Сучасний світ - це світ стрімких змін, де інформація постійно збільшується, але водночас швидко застаріває. Ідеї безперервно переглядаються, проходять нові перевірки, піддаються структурним змінам та переосмисленню. У такій динамічній реальності важливо не лише засвоювати знання, а й уміти адаптувати своє мислення до мислення інших, критично аналізувати нові концепції, поважати прагнення до чіткості, точності та логічності. Саме тому навички інтелектуальної праці потрібно постійно вдосконалювати.

Одним із ключових інструментів, який допомагає людині орієнтуватися в цьому складному середовищі, є критичне мислення. Воно дозволяє не лише оцінювати правдивість інформації, а й розуміти мотиви, контексти й можливі упередження. Людина, яка володіє критичним мисленням, не просто приймає факти як даність, а аналізує їх, порівнює різні точки зору і формує власну позицію. Водночас така здатність передбачає порівняння не лише ідей, а й власних переконань, інтелектуальних досягнень і навіть себе з іншими людьми. Саме тут виникає зв'язок між критичним мисленням, заздрістю і самооцінкою. У світі, де досягнення інших людей легко побачити завдяки соціальним мережам та відкритим джерелам інформації, постійне порівняння стає неминучим. Людина бачить чужі успіхи, і це може спонукати її або до глибокого аналізу власних можливостей, або до нездорового суперництва й знецінення себе.

Самооцінка в цьому контексті відіграє вирішальну роль. Якщо вона адекватна, людина сприймає заздрість не як руйнівний фактор, а як привід для критичного аналізу. Критичне мислення допомагає трансформувати заздрість у конструктивний процес. Замість того щоб просто відчувати дискомфорт через чужі успіхи, людина починає аналізувати їх. Таким

чином, критичне мислення формує здатність адекватно оцінювати себе і свої можливості, не дозволяючи заздрості перетворитися на руйнівну силу.

Аналіз наукової літератури свідчить про багатовимірність взаємозв'язку критичного мислення, заздрості та самооцінки, що зумовило різноманітність підходів до їх вивчення. Критичне мислення досліджувалося як когнітивна здатність (Д. Халперн, М. Ліпман, П. Фасіоун), механізм подолання когнітивних викривлень (К. Станович, Дж. Барон) та чинник прийняття обґрунтованих рішень (Норріс та Енніс). Самооцінка розглядалася в контексті її структурних компонентів (М. Розенберг, Р. Баумейстер), соціального порівняння (Дж. Крокер, Лухтанен) та впливу на адаптацію особистості (П. Ханей, Дж. Дурлак). Заздрість вивчалася у психоаналітичному (З. Фройд, М. Кляйн), соціальному (Г. Шьок, Р. Сміт) та когнітивному (С. Протасі, Н. Ван де вен) підходах, що дозволило виявити її амбівалентний характер – від деструктивної до мотиваційної. Незважаючи на численні дослідження, зв'язок між критичним мисленням, самооцінкою та заздрістю залишається недостатньо вивченим, що визначає актуальність подальших наукових пошуків у цій галузі.

Наша робота спрямована на дослідження взаємозв'язку критичного мислення, заздрості та самооцінки особистості. Ми прагнемо визначити, як критичне мислення впливає на сприйняття успіхів інших людей і як це може впливати на рівень заздрості та самооцінку.

Об'єкт дослідження – самооцінка особистості

Предмет дослідження - критичне мислення та заздрість в контексті самооцінки особистості

Мета курсової роботи: визначення особливостей взаємозв'язку між критичним мисленням та заздрістю в контексті самооцінки особистості.

Гіпотеза: Особи з вищим рівнем критичного мислення та самооцінки менш схильні до переживання злоякісної заздрості, натомість частіше проявляють доброякісну заздрість як конструктивну мотивацію.

Для досягнення мети роботи були сформульовані наступні **завдання**:

1. Провести аналіз наукової літератури щодо критичного мислення, заздрості та самооцінки.
2. Проаналізувати особливості критичного мислення та заздрості у осіб, з різним рівнем самооцінки.
3. Визначити особливості взаємозв'язку критичного мислення та заздрості.
4. Порівняти рівень критичного мислення та особливості заздрості у осіб з різним рівнем самооцінки та різного соціального статусу.

Характеристика вибірки: вибірка складається з 67 учасників віком від 16 до 60 років різної статі та різного соціального статусу: студенти, працівники, безробітні.

Методи та методики дослідження:

- теоретичні: синтез, аналіз та узагальнення інформації;
- емпіричні: Тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко, адаптація шкали доброякісної та злоякісної заздрості, тест самооцінки (самоповаги) Розенберга та проективна методика «незавершені речення».
- статистичні: метод первинної математичної обробки, кореляційний аналіз, порівняльний аналіз та метод контент-аналізу.

РОЗДІЛ 1. Психологічні підходи до дослідження критичного мислення та заздності у контексті самооцінки особистості

1.1 Теоретичні витоки феномену критичного мислення в психології

У XX столітті, з появою інформаційного суспільства, головним ресурсом стало не виробництво, а знання та інформація. Контроль над інформаційними потоками забезпечує владу та вплив, що зумовлює у споживачів зростаючу потребу у розвитку критичного мислення. Хоча його концептуальні основи сягають ще античних часів, сучасна доба надає цьому феномену надважливості, оскільки він стає одним з ключових напрямів досліджень у сфері науки та освіти [4].

Критичне мислення - це когнітивна здатність, що передбачає використання раціональних стратегій та методів для прийняття обґрунтованих рішень. Воно є контрольованим, логічним та цілеспрямованим процесом, який сприяє аналізу ситуацій, формулюванню висновків, оцінюванню ймовірностей та ухваленню рішень. Основна цінність критичного мислення полягає в можливості уникати помилкових суджень та покращувати якість прийняття рішень [15].

Поняття "критичне" у цьому контексті означає не просто здатність виявляти помилки, а й уміння здійснювати конструктивний аналіз ситуації, оцінювати як позитивні, так і негативні аспекти, розглядати альтернативи й обирати найкращий варіант. На відміну від автоматичних когнітивних процесів, які супроводжують рутинні дії, критичне мислення є усвідомленим і цілеспрямованим [4].

Сучасні дослідники дають різні визначення критичного мислення. Так, Том Чатфілд визначає його як одну з ключових компетентностей майбутнього, що включає уважний аналіз інформації, аргументів та ідей, а також рефлексію щодо власного мислення. М. Ліпман вважає його

"відповідальним мисленням, яке ґрунтується на критеріях, самокоригується та є чутливим до контексту" [22].

Американська психологиня Д. Халперн розглядала критичне мислення передусім через призму психологічних характеристик та механізмів функціонування. Вона визначала критичне мислення як застосування когнітивних технік і стратегій, що підвищують ймовірність отримання бажаного результату. До його складових вона відносила запам'ятовування, взаємозв'язок між мисленням і мовою, логічне мислення, аналіз аргументів, перевірку гіпотез, розуміння ймовірності, ухвалення рішень, навички розв'язування задач і творче мислення [30].

Д. Клустер виділяє ключові характеристики критичного мислення: самостійність, інформаційну базу як відправну точку, постановку проблем, аргументованість та соціальну складову. Інші автори додають до цих характеристик рефлексивність, прагматичність та суб'єктність, підкреслюючи, що критичне мислення є особистісним досягненням.

Б. Блум, у своїй таксономії освітніх результатів, визначив, що мисленнєві процеси можна поділити на низькорівневі (знання, розуміння, застосування) та високорівневі (аналіз, синтез, оцінка). Використання різних інструментів та врахування контексту під час аналізу інформації є ключовими аспектами критичного мислення, що дозволяє ефективно оцінювати інформацію з різних джерел [1].

Не слід ототожнювати критичне мислення з інтелектом. Наукові дослідження підтверджують, що інтелект і критичне мислення є окремими, хоча й взаємопов'язаними, когнітивними здібностями. Кейт Станович разом із колегами встановила, що когнітивні викривлення, які заважають критичному аналізу, не залежать безпосередньо від рівня інтелекту. Вони також наголошували, що критичне мислення – це складний феномен, який важко точно виміряти, адже воно включає здатність розпізнавати та долати типові помилки мислення [31].

У науковій літературі підкреслюється, що когнітивні викривлення можуть перешкоджати об'єктивному аналізу інформації. Наприклад, дослідження силогістичного мислення доводять, що попередні переконання та упередження можуть заважати неупередженій оцінці доказів. Норріс і Енніс зазначали, що важливим аспектом критичного мислення є здатність розмірковувати, виходячи з ідей, з якими людина не погоджується, не дозволяючи емоційному фактору впливати на логічність суджень [27]. Зехмейстер і Джонсон підкреслювали, що критичний мислитель повинен бути готовий приймати правдивість тверджень, навіть якщо вони суперечать його переконанням [34]. Аналогічну думку висловлював Нікерсон, наголошуючи на важливості усвідомлення власної упередженості при аналізі інформації [26]. Ці ідеї підтримували також Klaczynski & Narasirham, Kuhn та інші дослідники.

Ключові складові критичного мислення включають здатність людини виявляти взаємозв'язки між явищами, формулювати логічні висновки, оцінювати аргументи та перевіряти достовірність отриманих даних [30]. Дослідники Pascarella і Terenzini наголошують, що для розвитку критичного мислення необхідний спеціальний підхід до навчання, який стимулює рефлексію, аналіз і активну дискусію [28]. Tsui підкреслює, що інтерактивні обговорення, інтеграція нових ідей та критичний аналіз існуючих знань є важливими чинниками формування цієї навички. В результаті посилення критичного мислення не лише сприяє академічному успіху, а й формує відкритість до нових концепцій та гнучкість у мисленні.

Отже, критичне мислення – це складний когнітивний процес, що має ключове значення в умовах інформаційного суспільства. Його особливості включають об'єктивний аналіз інформації, оцінку альтернатив та рефлексію щодо власного мислення. Наукові дослідження підтверджують, що розвиток цієї навички є важливим для прийняття обґрунтованих рішень та подолання когнітивних упереджень.

1.2. Феномен заздрості в психології: підходи до вивчення

Найбільш розкрито проблема заздрості представлена в психодинамічних теоріях: в класичному (ортодоксальному) психоаналізі й у постфрейдівських вченнях.

Появу заздрості психоаналітики вбачали ще в ранньому дитинстві. На думку М. Кляйн виникнення відбувається на орально-агресивній стадії, в найбільш ранніх відносинах з матір'ю. За Фрейдом початок заздрості припадав на момент знайомства з тілом протилежної статі і розуміння основних відмінностей у геніталіях. Об'єктами заздрості найчастіше були частини тіла - пеніс за Фрейдом та материнські груди на думку Кляйн.[5,15]

Зростаючи і набуваючи знань про тіло, у дитини виникають почуття «недорозвиненості» і «обділеності». Так, аналізуючи роботи Фрейда, розуміємо, що розвиток заздрості з часом викликати різні реакції: бажання у дівчинки стати хлопчиком; погіршення відносин з матір'ю, яка є причиною таких «вад» дівчинки; почуття малоцінності прагнення дитиною знайти пеніс і таким чином стати рівною чоловіку. У поглядах М.Кляйн, заздрість викликає у дитини іншу реакцію - напад і псування грудей матері.

Окрім вродженості, Кляйн наголошувала на конституційності заздрості, а Фрейд вбачав можливу різницю у розвитку заздрості за статевою ознакою: заздрість до статевого органу, що спостерігалась у дівчинки у ранньому віці може трансформуватись і згодом впливати на те, що у жінок роль заздрості в житті більша, ніж у чоловіків.[9]

Ще однією характерною ознакою заздрості, яку описували прибічники психоаналізу, є її виключно деструктивна функція. Переживання заздрості завжди супроводжує агресія, яка викликає руйнування[5], псування [15], страждання, бажання відбирати, принижувати [7].

Визначення заздрості серед психоаналітиків було різне: її називали просто почуттям, проявом [5], або взагалі не виділяли як окреме явище.

Осмислюючи причини заздрості, психоаналітик К. Горні пов'язує заздрість з виникненням неврозів і пояснює, що людина, яка відчуває безнадійність, намагається пояснити це почуття. Це відбувається шляхом обвинувачення або самого себе, або конкретних людей чи навіть долю і обставини. Вибір другого шляху призводить до розвитку заздрості.[20]

В рамках аналітичної теорії особистості як складову колективного підсвідомого згадував заздрість психоаналітик Карл Юнг. Так, заздрість поряд з хтивістю, брехнею й іншими «пороками темної сторони підсвідомого» є аморальною і входить до образу архетипу Тіні, який існує у вигляді «духу природи», що творчо обдаровує людину і весь світ. В негативному сенсі ця частина підсвідомого є «духом зла», спрямована на руйнування.[7]

Якщо глибинний підхід вивчення заздрості розглядав її як складову підсвідомості, більшою мірою обумовлену внутрішніми аморальними бажаннями і потягами, то *соціодинамічний* підхід виокремлює роль соціологічних, політичних, економічних та релігійних факторів.

Щоб усвідомити свою приналежність до певної ланки суспільства, людина повинна *порівнювати* себе з іншими. Саме на цьому етапі і започатковується заздрість, адже бажаний і реальний статус не завжди співпадають.

Вивчаючи заздрість у соціальній психології, цей феномен найчастіше досліджувався у комплексі з іншими рисами, які зазвичай соціально забарвлені негативно - егоїзм, ревності, жадібність тощо. З'являється навіть поняття «синдром ненависті до життя» , в якому сплелися заздрість, садомазохізм, деструктивність та нарцисизм.

Так, зокрема, Гельмут Шьок у своїй роботі «Заздрість: Теорія соціальної поведінки», висвітлюючи всебічне її розуміння, називає

заздрість «базовою антропологічною категорією», «першорядною соціологічною проблемою» а також спонтанним, загальним і майже вродженим почуттям [6].

У соціокультурному підході, аналізуючи вплив заздрості на стосунки між людьми, наголошують на факті послаблення заздрісником контакту з тією людиною, до якої виникає це почуття [6]. Людина не намагається краще дізнатися про іншого, створити доброзичливі чи взаємовигідні стосунки, а навпаки, уникає будь-якого контакту.

Узагальнюючи, можемо сказати, що глибинний аналіз заздрості став найпоширенішим підходом до вивчення феномену заздрості. В той час, як психоаналітичний підхід завжди наголошує на деструктивності заздрості та відносить її до тих внутрішніх утворень людини, які мають біологічну природу, соціодинамічний підхід розкриває заздрість як таку, що повністю залежить від суспільства. Соціальні процеси спричиняють заздрість, а потім стають об'єктами її впливу.

1.3. Аналіз досліджень заздрості та її видів

Довгий час існувала думка про негативний вплив заздрості як єдиний можливий. А.Адлер у своїй роботі «Зрозуміти природу людини» наголошував виключно на деструктивності цього почуття: «Заздрісник зацікавлений лише в одному: відбирати в інших, позбавляти їх власності і принижувати»[8]. Гельмут Шьок називав заздрість серйозною проблемою для суспільства і шукав шляхи її подолання. У психології навіть існує поняття «синдром Сальєрі», що пояснює дискредитацію чужого успіху у професійній діяльності через почуття заздрості.

«Полюсами» заздрості почали цікавитись філософи ще у давнину. Так, Аристотель вбачав заздрість як неоднозначне явище, описуючи як негативні, так і позитивні її сторони. До складу останньої він включав так

звані неагресивні форми заздрості. За їх впливу людина зосереджує свою активність не на *позбавленні* іншої людини, а на те, щоб самому здобути бажаний предмет. Таке почуття вже не є настільки прихованим, як агресивна заздрість, адже ми можемо зовнішньо спостерігати наслідки - активація, мобілізація ресурсів для здійснення потреби. Таку заздрість ще називають змагальною - через спонукання людини до чесної конкуренції.

В. О. Моляко, академік НАПН України, виділяючи два види заздрості, пояснював цю різницю так: одна форма пов'язана з бажанням досягти тих результатів, що і предмет заздрості, а друга - з наміром руйнувати те, що стало причиною заздрості. Разом з тим вчений описує дві стратегії поведінки: людина прагне або піднятися до рівня іншого, або завдати «супернику» шкоди [2].

Сучасний дослідник, Річард Сміт, цікавившись питанням про форми заздрості, розрізняє «доброякісну» та «злоякісну». Якщо доброякісна заздрість полягає у бажанні мати те, що хоче інша людина і містить якісь способи отримати це (потенційно позитивний результат), то під злоякісною заздрістю мають на увазі неприємні наслідки для особистості, її порушення та деструкція [31]. Деякі автори порівнюють такий тип заздрості з хронічними захворюваннями, вводячи поняття «хвороблива заздрість».

Щоб зрозуміти витoki двох форм заздрості, повернімося до її найбільш очевидної причини-порівняння. У разі незадовільного результату порівняння успіхів, авторитетності, статусу у людини виникає болісна реакція. Як виявилось, є принаймні два шляхи, які можуть допомогти подолати знайдену різницю в успішності. Ці якісно різні реакції визначили як *доброякісна* і *злоякісна* заздрість.

Відповідно до такого погляду, наслідки обох форм заздрості однакові - нівелювання відмінностей між заздрісником та об'єктом заздрості, а от шляхи досягнення - різні. Доброякісна форма пов'язана з позитивним, доброзичливим ставленням до людини, на яку спрямована заздрість. У такій

ситуації думки людини зосереджені на засобах підвищення власної продуктивності та ефективності, вона спрямовує свою діяльність на саморозвиток, який допоможе досягти такого ж успіху. Доброякісна заздрість корелює з великою надією на успіх і з чітким визначенням мети та завдань [31].

Американська дослідниця Сара Протасі пропонуючи власну таксономію, вводить поняття «емулятивна» або «наслідувальна» заздрість, що є аналогом доброякісної заздрості інших авторів. Основними факторами, за допомогою яких можна зробити поділ заздрості, вона вважає наступні: фокус заздрісника (на бажаному предметі чи на самому супернику) та чи вважає суб'єкт доступним те, чого бажає (тобто чи здатен він цього досягнути). За словами авторки, у випадку емулятивної заздрості людина зосереджена на бажаному і вважає себе здатним отримати його. Вона вмотивована на покращення свого становища, а не на погіршенні стану суперника [29].

Якщо злоякісна заздрість пов'язана з агресією, то доброякісна - з розчаруванням. Та не дивлячись на це, вона краще стимулює людину до самопокращення. Риса, яка породжує схильність до доброякісної заздрості - це доброзичливість. У цьому випадку агресія виникає рідше, а поширеним явищем є співпраця, порозуміння з іншими та емпатія. У колективі така людина зменшуватиме ворожість до інших і буде цінувати їх переваги [31].

Проте не всі науковці є прихильниками думки про те, що зло- і доброякісна заздрість мають абсолютно протилежні причини і наслідки. Останні дослідження на цю тему показали, що обидві форми заздрості пов'язані з так званою «темною тріадою» (нарцисизм, макіавеллізм і психопатія). Виявляється, що антиморальна поведінка може бути присутня при будь-якій формі заздрості. Все залежить від того, чи буде така поведінка функціональною: наслідки заздрості можуть сприйматися одними як соціально бажані, а іншими-навпаки [36]

Сучасні висновки безперечно є новітніми та прогресивними. Більшість минулих підходів розуміли заздрість як злоякісну і неадекватну міжособистісну емоцію. Звичайно, були і ті погляди, основна думка яких була описана нами вище: це виокремлення і підкреслення позитивної сторони заздрості, розподіл її структури на соціально бажані та небажані прояви. Та завдяки останнім дослідженням односторонню моральну інтерпретацію двох форм заздрості було відкинуто; її визначили необґрунтованою і як таку, що обмежує теоретизування.

Таким чином, заздрість можна розглядати не лише як деструктивний чинник, а й як емоційний стимул для особистісного зростання та самовдосконалення. Однак її вплив на людину значною мірою залежить від рівня критичного мислення та самооцінки. Високий рівень критичного мислення дозволяє особистості конструктивно оцінювати ситуацію, тоді як адекватна самооцінка допомагає справлятися з емоційними викликами заздрості. Саме тому наступний розділ буде присвячений аналізу взаємозв'язку між критичним мисленням, заздрістю та самооцінкою.

1.4 Взаємозв'язок критичного мислення, заздрості та самооцінки

Оскільки здатність до критичного мислення, рівень заздрості та самооцінки можуть впливати на психологічний добробут людини, її здатність до саморефлексії та соціальну взаємодію, цікаво дослідити, як критичне мислення може допомагати регулювати рівень заздрості та сприяти формуванню більш стійкої самооцінки. Попри значну кількість досліджень, зв'язок між цими змінними залишається недостатньо вивченим.

Критичне мислення є важливим когнітивним процесом, що передбачає здатність людини аналізувати, оцінювати, інтерпретувати інформацію та формулювати обґрунтовані висновки [13]. Фасіоун визначив шість ключових складових критичного мислення: прагнення до істини,

відкритість до нових ідей, аналітичність, системність, упевненість у собі та допитливість. Ці риси безпосередньо впливають на здатність людини адаптуватися до складних ситуацій, ухвалювати обґрунтовані рішення та ефективно вирішувати проблеми. Вони також сприяють розвитку впевненості у власних силах, що позитивно позначається на рівні задоволеності життям [17]. Люди, які демонструють високий рівень критичного мислення, мають кращі аналітичні здібності, можуть адекватно оцінювати ситуацію та спиратися на логіку замість емоцій [21].

Самооцінка відіграє важливу роль у психологічних процесах особистості та впливає на прийняття рішень, стратегії подолання труднощів та соціальну взаємодію. Haney і Durlak [19] розглядали самооцінку як сукупність ставлень людини до самої себе. Розенберг підкреслював, що вона може включати як позитивне, так і негативне ставлення до власного "Я". Rosenberg, Schooler і Shoenback визначили три основні складові самооцінки: відображена оцінка, соціальне порівняння та самоатрибуція. Відображена оцінка означає, що особистість формує уявлення про себе на основі оцінок інших людей. Соціальне порівняння передбачає оцінювання себе у співвідношенні з оточенням, а самоатрибуція пов'язана з аналізом власних досягнень і невдач [11,19].

Взаємозв'язок між самооцінкою та критичним мисленням є складним і неоднозначним. Бекмен і О'Маллі досліджували цей зв'язок і виявили, що самооцінка є слабким предиктором критичного мислення [9]. Аналогічні результати отримали М. Ліон, Д. Муджіс, зазначивши, що цей зв'язок є незначним. Деякі дослідження Branscombe припустили, що слабка кореляція може бути наслідком особистих труднощів студентів, що впливають на їхню здатність до рефлексії [12]. Дослідження Дж. Крокер, Р. Лухтанен і Розенберга також не підтвердили значного впливу самооцінки на критичне мислення [23].

Проте деякі дослідження демонструють протилежні результати. М. Ліон припустив, що самооцінка може мати опосередкований вплив на розвиток критичного мислення та успішність у навчанні. Автори Barkhordary, Jalalmanesh і Mahmodi виявили сильну кореляцію між рівнем самооцінки та здатністю до критичного аналізу. Також було з'ясовано, що такі компоненти критичного мислення, як допитливість та відкритість до нового позитивно впливають на самооцінку студентів. Це пояснюється тим, що студенти, які мають прагнення до пізнання та готові до нових знань, розширюють світогляд, стають більш впевненими у власних силах і демонструють стійкість до викликів у навчанні [13]. Навпаки, самовпевненість продемонструвала негативну кореляцію із самооцінкою, що може бути пов'язано з небажанням студентів брати участь у критичному аналізі через страх виявити власні слабкі сторони. Разом з тим, такі компоненти, як аналітичність, пошук істини та системність не показали значного впливу на рівень самооцінки студентів [18].

Заздрість, як стійка риса особистості або ситуативна емоційна реакція, формується через механізм соціального порівняння. Відомо, що однією з причин виникнення заздрості є невпевненість у собі, яка поєднується з високими амбіціями. Це внутрішнє протиріччя, на думку А. Адлера [8], формується між відчуттям власної «меншовартості» та прагненням до переваги. Дослідження Лісовенко А. Ф. підтвердили, що особи, які схильні до переживання заздрості, демонструють дефіцит аутосимпатії, внутрішню конфліктність та знижену впевненість у собі [1]. Б. Спіноза вважав, що заздрість найчастіше виникає у двох категорій людей: тих, хто вважає себе вищими за інших, та тих, хто недооцінює власні можливості.

У сучасних дослідженнях встановлено істотний зворотний зв'язок між рівнем заздрості та аутосимпатією. Інакше кажучи, що нижча самооцінка й самоприйняття особистості, то більшою є її схильність до

заздрості. Водночас розвиток критичного мислення сприяє формуванню більш реалістичної самооцінки та зменшенню заздрості, оскільки люди з аналітичним складом мислення рідше піддаються необґрунтованому соціальному порівнянню. [14].

Д. Барс, розглядаючи заздрість в психоаналітичній літературі, припускає, що заздрість може бути захисним механізмом, який допомагає уникати болючих переживань, пов'язаних із низькою самооцінкою. У такому контексті негативні емоції, спричинені заздрістю, можуть посилювати внутрішній конфлікт і сприяти подальшому зниженню самоприйняття [10].

Таким чином, критичне мислення, самооцінка та заздрість утворюють складну взаємопов'язану систему. Хоча самооцінка та заздрість мають тісний зв'язок, критичне мислення може відігравати роль буфера, допомагаючи особистості формувати більш раціональні судження про себе та уникати деструктивного впливу соціального порівняння.

Висновки до першого розділу

1. Критичне мислення є фундаментальною когнітивною здатністю, яка забезпечує раціональний підхід до аналізу інформації та прийняття рішень. Аналіз літератури показує, що критичне мислення включає такі ключові компоненти, як рефлексивність, прагматичність, аналітичність, системність та відкритість до нового. Воно не є тотожним інтелекту, а виступає окремою когнітивною навичкою, розвиток якої залежить від освітнього середовища, особистісних характеристик та здатності до об'єктивної оцінки інформації.

2. Феномен заздрості розглядається в межах різних психологічних підходів. Психоаналітичні теорії, зокрема роботи З. Фрейда та М. Кляйн, акцентують увагу на її біологічній природі та несвідомих механізмах розвитку, а також на її деструктивному впливі. Водночас соціодинамічний підхід трактує заздрість як продукт соціальних, економічних та культурних факторів, що формують особистісні стратегії поведінки. Важливим аспектом є те, що заздрість не завжди має руйнівний характер: сучасні дослідження вказують на її потенціал як мотиваційного чинника, який може сприяти саморозвитку. Таким чином, заздрість є багатогранним феноменом, що поєднує як внутрішні психологічні процеси, так і соціальні взаємодії.
3. Сучасні дослідження заздрості демонструють її неоднозначність: поряд із традиційною негативною заздрістю виокремлюється так звана «доброякісна» заздрість, що може мати стимулюючий ефект. Доброякісна заздрість зосереджується на самовдосконаленні та підвищенні власного рівня досягнень, тоді як злоякісна – на руйнівних діях і бажанні принизити суперника. Також дослідження свідчать про зв'язок заздрості з такими рисами особистості, як нарцисизм і психопатія, що вказує на необхідність подальших наукових розвідок у цій галузі. Отже, заздрість є складним емоційним процесом, який може відігравати як негативну, так і позитивну роль у поведінці особистості залежно від особливостей її прояву та контексту соціальних відносин.
4. Аналіз взаємозв'язку між критичним мисленням, заздрістю та самооцінкою свідчить про складну взаємодію цих психологічних явищ. Критичне мислення може виконувати функцію буфера, що допомагає людині регулювати рівень заздрості та формувати більш

стійку самооцінку. Люди, які володіють високим рівнем критичного мислення, менш схильні до нераціонального соціального порівняння, що знижує ймовірність деструктивних емоційних реакцій, пов'язаних із заздрістю. Критичне мислення, самооцінка та заздрість утворюють складну взаємопов'язану систему, в якій розвиток когнітивних здібностей може сприяти зниженню деструктивних емоційних станів та формуванню психологічної стійкості особистості. Попри існуючі дослідження, цей взаємозв'язок потребує подальшого вивчення, зокрема щодо механізмів, через які критичне мислення може змінювати сприйняття власних досягнень та соціальних порівнянь.

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження взаємозв'язку між критичним мисленням, заздрістю та самооцінкою

2.1. Мета та процедура дослідження

Результати теоретичного аналізу свідчать про те, що критичне мислення, заздрість та самооцінка не існують ізольовано, а взаємодіють у складній психологічній системі. Критичне мислення виступає ключовим когнітивним механізмом, який може знижувати деструктивний вплив заздрості та підтримувати стабільну, здорову самооцінку. У свою чергу, заздрість, залежно від її типу, може або стимулювати саморозвиток, або руйнувати самооцінку, спричиняючи негативні емоційні переживання.

У зв'язку з цим нами було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення зв'язку між рівнем критичного мислення, типом заздрості та рівнем самооцінки особистості.

Метою нашої роботи було визначити особливості взаємозв'язку між рівнем критичного мислення, типом заздрості та рівнем самооцінки особистості.

Для досягнення мети роботи були сформульовані наступні **задачі**:

1. Провести аналіз наукової літератури щодо критичного мислення, заздрості та самооцінки.
2. Проаналізувати особливості критичного мислення та заздрості у осіб, з різним рівнем самооцінки.
3. Визначити особливості взаємозв'язку критичного мислення та заздрості.
4. Порівняти рівень критичного мислення та особливості заздрості у осіб з різним рівнем самооцінки та різного соціального статусу.

Наше дослідження складалося з двох етапів. Спочатку, спираючись на обрані джерела, був проведений теоретичний аналіз та опис понять «заздрість», «критичне мислення» та «самооцінка». Нами були розглянуті різні підходи до вивчення цих понять, описані особливості цих феноменів.

Другий етап дослідження передбачав анкетування учасників та подальший аналіз отриманих даних із використанням методів статистичної обробки. Для виявлення переважаючої форми заздрості була застосована україномовна адаптація шкали доброякісної та злоякісної заздрості. Рівень критичного мислення оцінювався за допомогою тесту «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко, а для вимірювання самоповаги використовувався тест самооцінки Розенберга. Щоб виявити, як учасники усвідомлюють взаємозв'язок між критичним мисленням, самооцінкою та заздрістю, було застосовано проєктивну методику «незавершені речення». Опитування проводилося в онлайн-форматі за допомогою Google-форми, а обробка даних здійснювалась у програмному середовищі IBM SPSS Statistics 27.

2.2. Соціально-демографічна характеристика вибірки

В дослідженні взяли участь 57 жінок та 10 чоловіків віком від 16 до 60 років. З них 29 осіб були студентами, 28 особи – працівники та 6 безробітних

2.3. Методи та методики дослідження

Метод незавершених речень, модифікований нами, дозволяє виявити неусвідомлювані установки, цінності, емоційні реакції та особистісні тенденції респондентів Досліджуваним було запропоновано 4 речення, які потребували завершення.

Запропоновані речення -

«Моя здатність аналізувати проблеми найчастіше проявляється, коли...»,

«Заздрість може бути для мене корисною, якщо...»,

«Критичне мислення допомагає мені долати почуття заздрості, коли...»,

«Я почуваюся більш впевненим/впевненою у собі, коли порівнюю себе з іншими, тому що...»

Якісний та кількісний аналіз цього методу зводиться до категоризації відповідей, виокремлення найчастіших і найпоширеніших варіантів.

У дослідженні заздрості була використана україномовна версія **Шкали доброякісної та злоякісної заздрості** (BeMaS — Benign and Malicious Envy Scale), адаптована Пилат і Галецькою. Ця методика містить 10 тверджень, на які респонденти відповідають за шестибальною шкалою Лайкерта (від 1 — «зовсім не згоден» до 6 — «повністю згоден»). Факторний аналіз підтвердив наявність двох чітко виражених факторів — доброякісної та злоякісної заздрості. Обидві підшкали виявили високу надійність та внутрішню узгодженість, що свідчить про їхню валідність для використання в емпіричних дослідженнях.

Тест критичного мислення С. Старкі (адаптація О.Луценко) це діагностичний інструмент, створений для оцінки рівня розвитку когнітивних умінь, пов'язаних із критичним осмисленням інформації, прийняттям рішень і вирішенням проблем. Методика орієнтована на виявлення здатності індивіда до аналітичного мислення, логічних висновків, оцінки аргументів і доказів, а також виявлення хиб у міркуваннях. Тест складається з 25 завдань (часто - тверджень або мінісценаріїв), до яких потрібно обрати правильну відповідь із кількох запропонованих варіантів. Завдання охоплюють наступні когнітивні рівні:

інтерпретація інформації; аналіз логіки міркувань; індукція та дедукція; оцінка достовірності тверджень.

Тест самооцінки Розенберга - стандартизований інструмент, розроблений Моррісом Розенбергом для оцінки загального рівня особистісної самооцінки. Тест містить 10 тверджень, на які респонденти відповідають за 4-бальною шкалою: від «цілком згоден» до «категорично не згоден». Половина тверджень позитивна, інша — негативна. Загальна оцінка варіюється від 0 до 30 балів, де вищі бали вказують на вищу самооцінку.

Методи математико-статистичного аналізу:

1. Критерій Колмогорова-Смирнова - для перевірки нормальності розподілу.
2. Коефіцієнт кореляції Ч. Спірмена — непараметричний метод для оцінки ступеня зв'язку між двома змінними.
3. Кластерний аналіз - метод багатовимірної статистики, що застосовується для групування респондентів у відносно однорідні групи на основі заданих показників.
4. Порівняльний аналіз за критерієм Манна — Уїтні було використано для перевірки статистично значущих відмінностей між двома кластерами респондентів, які були попередньо виділені за рівнем самооцінки.
5. Контент-аналіз - метод, який використовувався для опрацювання відповідей незавершених речень було застосовано якісний контент-аналіз. Цей метод дав змогу виявити типові смислові структури, що проявляються у висловлюваннях учасників, та виокремити змістові категорії, які відображають особистісні, когнітивні й емоційні аспекти.

2.4 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

2.4.1 Аналіз результатів за методикою «Незавершені речення»

У результаті якісного аналізу відкритих відповідей для першого речення було виявлено сім основних категорій, що ілюструють ситуації, за яких респонденти найчастіше активізують аналітичне мислення.

Таблиця 1

Показники продовження незавершеного речення

«Моя здатність аналізувати проблеми найчастіше проявляється, коли..»

Категорія	Частотний розподіл
Наявність проблеми/ Критична ситуація / Кризовий момент	33%
Необхідність вирішення, почуття відповідальності	20%
Спокійний внутрішній стан, достатньо часу	17%
Використання логіки, минулого досвіду	9%
Стан емоційної напруги	7%
Завжди, постійно	4%
Інше	10%

Найбільш частими виявилися відповіді, що стосуються категорії «Наявність проблеми / Критична ситуація / Кризовий момент», що становить провідний патерн поведінки. Це означає, що у більшій частини опитуваних наявне домінування реактивної моделі аналітичної активності, яка активізується у відповідь на зовнішні подразники, пов'язані з ризиком, загрозою чи нестабільністю.

Значну частоту також набрала категорія «Необхідність вирішення, відповідальність», що вказує на високий рівень усвідомлення суб'єктом

своєї відповідальності за процес прийняття рішень. Така реакція відповідає інтернальному локусу контролю, коли особа визнає власну роль у подоланні складних обставин.

Третє місце за частотою посіла категорія «Спокійний внутрішній стан, достатньо часу», яка репрезентує умовно оптимальний режим функціонування аналітичних здібностей. Це свідчить про те, що наявність психоемоційної рівноваги та часових ресурсів є важливою умовою для активації критичного мислення.

На противагу попередній категорії, нами також були виділені відповіді, які вказують на те, що критичне мислення активізується у стані емоційної напруги, що може вказувати на те, що емоційний стрес у ряді випадків також є тригером мислення, проте його надмірний рівень, імовірно, призводить до зниження аналітичних здібностей.

Також частина опитуваних вказували, здатність аналізувати проблеми відбувається завдяки системному мисленню, послідовності роздумів, використання фактів, причинно-наслідкових зв'язків, а також активне звернення до попереднього досвіду як джерела рішень.

Таблиця 2

Показники продовження незавершеного речення
«Заздрість може бути для мене корисною, якщо...»

Категорія	Частотний розподіл
Мотивація до самовдосконалення	75%
Індикатор власних дефіцитів	10%
Неприйняття заздрості, заперечення її користі	10%
Інше	5%

Найбільш численна категорія, що охоплює 50 відповідей, репрезентує уявлення про заздрість як *стимул до розвитку, досягнення цілей, підвищення особистої ефективності*. Респонденти зазначають, що заздрість може бути корисною за умови її позитивного переосмислення: вона спонукає вдосконалювати себе, працювати над власними цілями, брати приклад із більш успішних людей, яких вони вважають прикладом, гідним для наслідування. Це свідчить про наявність адаптивного копінг-механізму, який дозволяє трансформувати заздрість у внутрішню мотивацію.

Категорія «Індикатор власних дефіцитів» охоплює відповіді, в яких заздрість інтерпретується як індикатор певних внутрішніх потреб, нереалізованих бажань чи невдоволення окремими сферами життя. Респонденти схильні осмислювати заздрість як джерело рефлексії, що дозволяє усвідомити власні слабкі місця або життєві орієнтири, які потребують корекції. У цьому контексті заздрість виступає інструментом самопізнання, а не лише емоційною реакцією.

Частина респондентів прямо заперечує конструктивний потенціал заздрості. Деякі з них вказують, що не відчують заздрості, інші - що вона не може мати позитивного впливу або що є деструктивною за своєю суттю. Це свідчить про наявність емоційного або морального неприйняття цього феномену, що може бути зумовлене як особистісними установками, так і культурними нормами.

Таблиця 3

Показники продовження незавершеного речення

«Критичне мислення допомагає мені долати почуття заздрості, коли...»

Категорія	Частотний розподіл
Потрібний об'єктивний аналіз ситуації	37%
Необхідна емоційна регуляція	24%
Раціоналізація заздрості	18%
Заперечення заздрості у собі	9%
Інше	12%

Проаналізувавши відповіді на запитання «Критичне мислення допомагає мені долати почуття заздрості, коли...», було сформовано чотири змістовні категорії, що дозволяють виокремити основні психологічні механізми залучення критичного мислення під час переживання заздрості.

Найбільш чисельною є категорія, яка відображає здатність респондентів використовувати когнітивні інструменти критичного мислення для *аналізу зовнішніх обставин*. Йдеться про раціональне зіставлення вихідних умов, ресурсів, контекстів досягнень інших людей у порівнянні з власними. Учасники зазначали, що активізація критичного мислення допомагає піддавати сумніву успіх інших. Такий приклад дозволяє не тільки знизити емоційну напругу, але й відновити суб'єктивне відчуття справедливості та адекватно інтерпретувати власні життєві траєкторії.

Необхідність емоційної регуляції: до цієї категорії увійшли висловлювання, в яких критичне мислення виступає як інструмент саморефлексії та контролю над емоційними реакціями. Респонденти підкреслюють, що усвідомлення деструктивного впливу заздрості дозволяє

стримувати імпульсивні дії та знижувати силу негативного емоційного фону. Цей тип використання критичного мислення є ознакою розвиненої емоційної зрілості, де розуміння природи емоції супроводжується здатністю її свідомо регулювати.

Раціоналізація заздрості: ця категорія демонструє функціональну переінтерпретацію почуття заздрості. Заздрість тут не заперечується, а, навпаки, трактується як сигнал до дії - вказівка на бажання чи ціль, яка ще не реалізована. Критичне мислення виступає тут як механізм осмислення заздрості: респонденти формують з неї висновки щодо власних пріоритетів або необхідності перегляду життєвих орієнтирів. Такий підхід вказує на адаптивне використання негативного емоційного досвіду.

Також нами була виділена категорія, представники якої демонструють стратегії уникнення або витіснення емоційного досвіду, заперечуючи заздрість. Респонденти прямо заявляють про відсутність заздрості або неможливість її визнання. Така відповідь може бути наслідком культурних норм, де заздрість вважається соціально неприйнятною, або свідчити про високий рівень емоційного придушення.

Таблиця 4

Показники продовження незавершеного речення «Я почуваюся більш впевненим/впевненою у собі, коли порівнюю себе з іншими, тому що...

Категорія	Частотний розподіл
Усвідомлення особистого прогресу, сильних сторін і досягнень	40%
Заперечення або уникнення порівняння з іншими	21%
Відчуття переваги над іншими / компенсація власної самооцінки	19%
Визнання унікальності себе та інших / прийняття індивідуальності	10%
Інше	10%

Категорія «Усвідомлення особистого прогресу, сильних сторін і досягнень» отримала найвищу частотність, що свідчить про домінування конструктивного самосприйняття серед респондентів. Порівняння з іншими у цьому випадку виконує функцію самопідтвердження, стимулює рефлексію щодо власного розвитку та є джерелом позитивної самооцінки. Другу за частотою групу становлять відповіді, в яких учасники демонструють критичне або захисне ставлення до самого процесу соціального порівняння. Це може вказувати на прагнення уникати дискомфорту, пов'язаного з зовнішніми оцінками.

Відчуття переваги над іншими / компенсація власної самооцінки: частина опитуваних показала компаративний механізм підвищення самооцінки через негативне або знецінене сприйняття інших. Така тенденція може бути захисним психологічним механізмом, але також сигналізує про можливі внутрішні конфлікти щодо самоприйняття.

Невелика частка респондентів демонструє ознаки інтегративного мислення, в якому порівняння з іншими не є джерелом конкуренції, а скоріше - усвідомленням цінності індивідуального шляху. Таке ставлення свідчить про зрілість і розвиток емоційного інтелекту.

2.4.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження особливостей взаємозв'язку заздрості, самооцінки та критичного мислення

Для початку ми провели перевірку нормальності розподілу за критерієм Колмогорова - Смірнова. Даний тест застосовувався до всіх основних змінних дослідження: самооцінки, критичного мислення, доброякісної та злоякісної заздрості. Ми виявили те, що розподіл змінних у вибірці не є нормальним, що слугує підставою для використання непараметричних методів статистичного аналізу, зокрема:

Статистичний аналіз результатів за тестом критичного мислення показав наступний розподіл даних: 3% досліджуваних показали низький рівень критичного мислення, 70% - середній рівень та 27% - високий рівень критичного мислення, (графічно розподіл наведено у діаграмі, рис. 2.1).

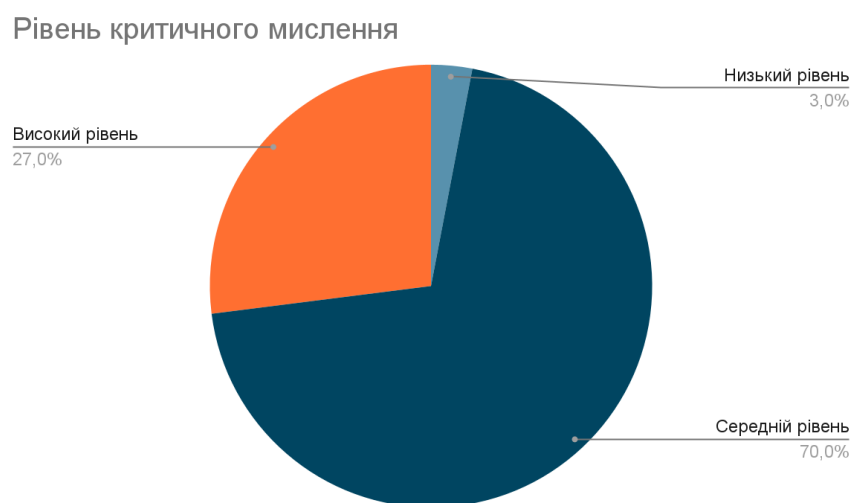

Рис.2.1 Показники результатів за тестом критичного мислення

Наступним етапом обробки результатів стало проведення кореляційного аналізу між показниками усіх методик. Результати аналізу подано у таблиці 5.

Таблиця 5

Показники кореляційного аналізу

Показники	Критичне мислення	Доброякісна заздрість	Злоякісна заздрість	Самооцінка
Критичне мислення	1,000	0,276*	-0,023	0,200
Доброякісна заздрість	0,276*	1,000	0,007	-0,066
Злоякісна заздрість	-0,023	0,007	1,000	-0,254*
Самооцінка	0,200	-0,066	-0,254*	1,000

* Кореляція є статистично значущою на рівні 0,05 (двостороння перевірка).

Було виявлено наявність прямого зв'язку між критичним мисленням та доброякісною заздрістю ($r = 0,276$; $p < 0,05$). Це дає підстави стверджувати, що індивіди з розвинутим критичним мисленням частіше схильні до доброякісного типу заздрості. Така заздрість, як правило, не супроводжується деструктивними емоціями, а навпаки — розглядається як ресурс, що стимулює до самовдосконалення та прагнення досягати успіхів, подібних до тих, що має інша людина. У цьому контексті критичне мислення виступає як когнітивний фільтр, що дозволяє об'єктивно оцінити ситуацію і трансформувати потенційно негативну емоцію у конструктивну мотивацію. Таким чином, ми можемо зробити припущення, що розвиток критичного мислення може стати чинником, який знижує токсичність заздрості й зміщує її у конструктивну площину.

Також нами було встановлено наявність зворотного зв'язку між рівнем самооцінки (самоповаги) та злоякісною заздрістю ($r = -0,254$; $p < 0,05$). Це свідчить про те, що люди з вищою самоповагою менш схильні до деструктивного, злоякісного переживання заздрості. У таких випадках заздрість, як правило, не супроводжується ворожістю, бажанням принизити чи знецінити досягнення інших. Натомість, низький рівень самоповаги може сприяти сприйняттю чужого успіху як загрози, що запускає емоційно-оборонні реакції у формі злоякісної заздрості.

У ході дослідження нами не було виявлено статистично значущого зв'язку між рівнем самооцінки та критичним мисленням ($r = 0,200$; $p > 0,05$). Це свідчить про те, що ці дві характеристики особистості, хоча й можуть співіснувати в межах однієї психічної структури, не обов'язково мають прямий вплив одна на одну. Інакше кажучи, наявність високої самоповаги не гарантує сформованого критичного мислення, так само як і критичне мислення не обов'язково зумовлює позитивне ставлення до себе.

Такий результат може бути пов'язаний із тим, що самоповага переважно формується на основі емоційного досвіду, соціальної підтримки та самооцінки, тоді як критичне мислення є більш когнітивною здатністю, що пов'язана з логічною обробкою інформації, аналізом і здатністю до аргументації. Отже, самоповага і критичне мислення належать до різних сфер психічної діяльності — емоційно-мотиваційної та пізнавальної відповідно, і лише опосередковано можуть впливати одна на одну через інші чинники.

2.4.3 Аналіз впливу соціального статусу на досліджувані показники (рівень критичного мислення, заздрості та самооцінки)

На цьому етапі дослідження ми провели порівняльний аналіз рівнів критичного мислення, самооцінки та заздрості серед двох груп учасників —

особи, які навчаються та ті, хто працює. Для перевірки гіпотез щодо наявності статистично значущих відмінностей між цими групами було використано U-критерій Манна-Уїтні для незалежних вибірок. Результати подано у таблиці 6

Таблиця 6

Результати порівняльного аналізу

Показник	Рівень значущості, p	Рішення гіпотези
Критичне мислення	0.091	Нульова гіпотеза приймається, але виявлено тенденцію до значущості
Доброякісна заздрість	0.544	Нульова гіпотеза приймається
Злоякісна заздрість	0.510	Нульова гіпотеза приймається
Самооцінка	0.754	Нульова гіпотеза приймається

Результати свідчать, що *суттєвих статистично значущих відмінностей між працюючими та непрацюючими не виявлено* за жодним із досліджуваних показників. Водночас у випадку критичного мислення спостерігається *тенденція до статистично значущої різниці* ($p = 0.091$), що може свідчити про потенційний вплив соціального статусу або життєвого досвіду на розвиток цього когнітивного компонента. Це потребує подальшої перевірки на більшій вибірці.

Отже, хоча припущення про відмінності не підтвердилися, отримані дані вказують на перспективність подальших досліджень з урахуванням контекстуальних та особистісних чинників, що можуть впливати на рівень критичного мислення.

2.4.4 Проведення кластерного аналізу для визначення міжкластерних відмінностей

Метою проведення кластерного аналізу було групування респондентів на основі рівня загальної самооцінки для виявлення типових психологічних профілів. На основі шкали самооцінки Розенберга було проведено кластерний аналіз методом k-середніх, у результаті якого вибірку респондентів ($n = 67$) було поділено на два значущо відмінні кластери:

Кластер 1: Респонденти з помірно високою самоповагою зі схильністю до самокритики (середнє значення = 24,09).

Кластер 2: Респонденти з високою і відносно стабільною самоповагою (середнє значення = 28,88).

Застосування дисперсійного аналізу (ANOVA) засвідчило статистично значущі відмінності між цими групами ($p < 0,001$), що підтверджує валідність обраної класифікації. Різниця між кластерами була статистично значущою ($F = 137,35$; $p < .001$).

	Кластер	
	1	2
Самооцінка	24,09	28,88

Рис.2.2 Центри кластерів

ANOVA						
	Кластер		ошибка		F	Значимость
	Средний квадрат	ст.св.	Средний квадрат	ст.св.		
Самооцінка	378,242	1	2,754	64	137,354	,000

Рис.2.3 Дані ANOVA (дисперсійного аналізу)

Для перевірки міжкластерних відмінностей за рівнями заздрості та критичного мислення було застосовано критерій Манна — Уїтні. Статистично значуща відмінність виявлена лише за показником зл�кїсної заздрості ($U = 369,500$; $Z = -2,255$; $p = 0,024$). Це свідчить про те, що респонденти з різними рівнями самооцінки розрізняються за рівнем

деструктивної заздрості: учасники з нижчою самооцінкою мають тенденцію до вищого рівня злоякісної заздрості.

Інші змінні (доброякісна заздрість та критичне мислення) не показали статистично значущих міжкластерних відмінностей на рівні $p < 0,05$.

Таблиця 7

Результати порівняльного аналізу

	Критичне мислення	Доброякісна заздрість	Злоякісна заздрість
U Манна-Уїтні	433,5	522,0	369,5
W Вількінсона	994,5	1083,0	930,5
Z	-1,433	-0,289	-2,255
Асимптотична значущість (2-стороння)	0,152	0,772	0,024

Отримані результати вказують на те, що особи з нижчим рівнем самооцінки та схильністю до самознищення частіше виявляють ознаки злоякісної заздрості, яка характеризується деструктивними емоційними реакціями - прагненням принизити іншого, бажанням втрати його успіху, ворожістю. Такий результат узгоджується з теоретичними положеннями, згідно з якими нестабільна самооцінка та внутрішня схильність до самопригнічення ускладнюють конструктивне переживання чужого успіху.

Наше дослідження також підтверджує припущення про те, що особи з менш стійкою самооцінкою частіше залучаються до соціального порівняння, особливо в сферах, які є для них значущими. У випадках, коли

інша особа сприймається як успішніша, це може викликати почуття несправедливості, незадоволення собою та ворожість - ключові компоненти злоякісної заздрості.

Натомість особи з високою і стабільною самоповагою мають більше внутрішніх ресурсів для конструктивного осмислення соціальних розбіжностей і рідше демонструють деструктивні емоційні реакції.

Таким чином, виявлена статистично значуща відмінність за рівнем злоякісної заздрості між особами з різним рівнем самоповаги має чітке психологічне підґрунтя. Вона свідчить про регуляторну роль самооцінки в емоційній реакції на соціальні порівняння та про її вплив на здатність особистості адаптивно або деструктивно справлятися із заздрісними переживаннями.

Висновки до другого розділу

1. Учасники дослідження здебільшого сприймають заздрість як мотиваційний ресурс, демонструють конструктивну самооцінку та здатність до рефлексії. Критичне мислення слугує як інструмент аналізу і засіб емоційної регуляції.
2. Результати кореляційного аналізу виявили значущі взаємозв'язки: встановлений прямий зв'язок між критичним мисленням і доброякісною заздрістю, який свідчить про те, що люди з більш розвинутим критичним мисленням мають схильність до конструктивного осмислення заздрості.
3. Виявлений зворотний зв'язок між рівнем самоповаги та злоякісною заздрістю. Це підтверджує, що особи з вищою самооцінкою менш

схильні до заздрості, яка супроводжується агресивністю, знеціненням інших чи внутрішньою фрустрацією.

4. Значущих відмінностей між представниками різного соціального статусу не виявлено, однак спостерігається тенденція до статистичної значущості, яка може вказувати на потенційний вплив життєвого досвіду на розвиток критичного мислення.
5. За результатами кластерного аналізу визначено, що респонденти, самооцінка яких коливається між самоповагою та самознищенням, де успіхи піднімають їх до небувалих вершин, а невдачі підживлюють зниження самооцінки, попри помірно високий рівень самоповаги, демонструють вищий рівень злоякісної заздрості, порівняно з респондентами, які мають стабільну високу самооцінку. Натомість статистично значущих відмінностей у рівнях критичного мислення та доброякісної заздрості між групами не виявлено.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що критичне мислення є окремою когнітивною навичкою, що включає такі компоненти, як аналітичність, відкритість до нового, рефлексивність і прагматичність. Воно відіграє важливу роль у регуляції емоційних реакцій і соціальних порівнянь. Феномен заздрості виявився багатовимірним: поряд із деструктивною (злоякісною) формою заздрості, що пов'язана з ворожістю та фрустрацією, наявна й конструктивна (доброякісна), яка може стимулювати розвиток. Самооцінка, у свою чергу, розглядається як динамічний конструкт, що суттєво впливає на сприйняття себе й інших у соціальному контексті.

2. Дослідження особистісних уявлень респондентів продемонструвало, що більшість учасників сприймають заздрість як потенційний ресурс для самовдосконалення. Відповіді на метод незавершених речень свідчать про наявність рефлексивності, прагнення до конструктивної самокритики, а також усвідомлення ролі критичного мислення у подоланні негативних емоцій. Серед когнітивних і емоційних патернів домінують орієнтація на розвиток, амбівалентне ставлення до заздрості та усвідомлена побудова самооцінки.

3. Кореляційний аналіз показав наявність значущих взаємозв'язків між досліджуваними конструктами. Критичне мислення позитивно корелює з доброякісною заздрістю, що вказує на здатність осіб із розвиненим мисленням конструктивно осмислювати соціальні порівняння. З іншого боку, виявлено зворотний зв'язок між рівнем самоповаги та злоякісною заздрістю: особи з вищою самооцінкою менш схильні до деструктивних емоцій, що супроводжують заздрість.

4. Порівняльний аналіз показав, що статистично значущих відмінностей у рівнях критичного мислення та заздрості між особами, які навчаються та тими, хто працює, не виявлено, хоча спостерігається тенденція до позитивного зв'язку між життєвим досвідом та критичним мисленням. Кластерний аналіз дозволив виділити дві групи: першу - з помірно високою самооцінкою, схильною до балансування між самоповагою та самознищенням, та другу - зі стабільно високою самооцінкою. Респонденти першої групи демонструють вищий рівень злоякісної заздрості, що підтверджує роль самооцінки як чинника емоційної регуляції. Водночас істотних відмінностей у рівні доброякісної заздрості та критичного мислення між цими групами не зафіксовано.
5. Результати проведеного дослідження повністю **підтверджують висунуту гіпотезу:** особи з вищим рівнем критичного мислення та стабільною позитивною самооцінкою дійсно менш схильні до переживання злоякісної заздрості. Отже, можна стверджувати, що критичне мислення та самооцінка відіграють суттєву роль у регуляції заздрості як соціально-емоційного феномена. Виявлені взаємозв'язки вказують на потенціал розвитку критичного мислення та підтримки здорової самооцінки як засобів зменшення деструктивних емоцій і стимулювання особистісного розвитку.

Подальші дослідження можуть зосередитися на вивченні ситуативних чинників, що впливають на прояв різних типів заздрості, зокрема в професійному та міжособистісному контексті. Перспективним є також аналіз динаміки самооцінки у зв'язку з особистісним зростанням і подоланням труднощів. Використання якісних методів дослідження дозволить глибше зрозуміти роль критичного мислення у регуляції емоцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лісовенко А. Ф. Факторна структура особистостей, схильних до заздрості різного ступеню. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 1 (9). С. 54–60.
2. Моляко В. О. Психологічні проблеми конструювання образу світу (загальні положення робочої концепції). *Актуальні проблеми психології. Психологія творчості*. 2018. Т. 12, вип. 24. С. 5–18.
3. Тягло О. В. Критичне мислення: технологія розвитку. Харків : Основа, 2008. 576 с.
4. Ущатовська Г. В. Проблеми ідентифікації концепції критичного мислення. *Гуманітарні студії*. 2013. Вип. 20. С. 203–210.
5. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основа, 2021. 552 с.
6. Шьок Г. Заздрість. Теорія соціальної поведінки. Київ : КНТ, 2021. 527 с.
7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.
8. Adler A. Understanding human nature. Publisher Martino Fine Books, 2010. 302 p.
9. Bachman J. G., O'Malley P. M. Self-esteem in young men: A longitudinal analysis of the impact of educational and occupational attainment. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1977. Vol. 35, no. 6. P. 365–380. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.35.6.365> (date of access: 15.04.2025).
10. Barth F. D. The role of self-esteem in the experience of envy. *The American Journal of Psychoanalysis*. 1988. Vol. 48, no. 3. P. 198–210. <https://doi.org/10.1007/bf01252843> (date of access: 15.03.2025).
11. Baumeister R. F., J.D Campbell et al. Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*. 2003. Vol. 4, no. 1. P. 1–44. URL: <https://doi.org/10.1111/1529-1006.01431> (date of access: 15.03.2025).
12. Branscombe N. R., Wann D. L. Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*. 1994. Vol. 24, no. 6. P. 641–657. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420240603> (date of access: 15.03.2025).
13. Demirdag S. Critical Thinking as a Predictor of Self-Esteem of University Students Alberta. *Journal of Educational Research*. 2019. Vol. 65, no. 4. P. 305–319. URL: <https://doi.org/10.55016/ojs/ajer.v65i4.56587> (date of access: 15.04.2025).

14. Diener E., Diener M. Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 68, no. 4. P. 653–663. URL: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.4.653> (date of access: 15.04.2025).
15. Envy and Gratitude / ed. by M. Klein, M. K. Trust. Routledge, 2013. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315014081> (date of access: 15.03.2025).
16. Facione P. A., Facione N. C. Critical Thinking for Life. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*. 2013. Vol. 28, no. 1. P. 5–25. URL: <https://doi.org/10.5840/inquiryct20132812> (date of access: 12.04.2025).
17. Facione P. A., Facione N. C. Talking Critical Thinking. *Change: The Magazine of Higher Learning*. 2007. Vol. 39, no. 2. P. 38–45. URL: <https://doi.org/10.3200/chng.39.2.38-45> (date of access: 15.04.2025).
18. H. Jafarpour, P. Vasli, Y. Mortazavi, B. Esbakian, H. Gholinia et al. Correlation between critical thinking dispositions and self-esteem in nursing students. *Journal of Education and Health Promotion*. 2023. Vol. 12, no. 1. P. 144. URL: https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_1481_22 (date of access: 12.04.2025).
19. Haney P., Durlak J. A. Changing self-esteem in children and adolescents: A meta-analytical review. *Journal of Clinical Child Psychology*. 1998. Vol. 27, no. 4. P. 423–433. URL: https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2704_6 (date of access: 25.03.2025).
20. Horney K. *Feminine psychology*. Routledge and Kegan Paul, 1967.
21. Klaczynski P. A., Narasimham G. Representations as mediators of adolescent deductive reasoning. *Developmental Psychology*. 1998. Vol. 34, no. 5. P. 865–881. URL: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.34.5.865> (date of access: 19.04.2025).
22. Lipman M. Critical Thinking Across the Disciplines. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*. 1988. Vol. 1, no. 1. P. 3–4. URL: <https://doi.org/10.5840/inquiryctnews19881178> (date of access: 18.04.2025).
23. Luhtanen R., Crocker J. A Collective Self-Esteem Scale: Self-Evaluation of One's Social Identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1992. Vol. 18, no. 3. P. 302–318. URL: <https://doi.org/10.1177/0146167292183006> (date of access: 15.03.2025).
24. M. Rosenberg, C. Schooler, C. Schoenbach, F. Rosenberg et al. Global Self-Esteem and Specific Self-Esteem: Different Concepts, Different Outcomes. *American Sociological Review*. 1995. Vol. 60, no. 1. P. 141. URL: <https://doi.org/10.2307/2096350> (date of access: 15.04.2025).
25. Muijs R. D. Predictors of academic achievement and academic self-concept: a longitudinal perspective. *British Journal of Educational Psychology*. 1997. Vol. 67, no. 3. P. 263–277. URL:

- <https://doi.org/10.1111/j.2044-8279.1997.tb01243.x> (date of access: 10.03.2025).
26. Nickerson R. S. *Thinking and Problem Solving*. 2nd ed. 1994. 449 p.
 27. Norris S. P., Ennis R. H. *Evaluating critical thinking*. Critical Thinking Press and Software. 1999.
 28. P. T. Terenzini, L. Springer, E.T. Pascarella et al. Influences affecting the development of students' critical thinking skills. *Research in Higher Education*. 1995. Vol. 36, no. 1. P. 23–39. URL: <https://doi.org/10.1007/bf02207765> (date of access: 15.03.2025).
 29. Protasi S. Varieties of envy. *Philosophical Psychology*. 2016. Vol. 29, no. 4. P. 535–549. <https://doi.org/10.1080/09515089.2015.1115475> (date of access: 15.03.2025).
 30. R. J. Sternberg, D. F. Halpern. *Critical Thinking in Psychology*. Cambridge University Press, 2019. URL: <https://doi.org/10.1017/9781108684354> (date of access: 18.04.2025).
 31. Smith R. H., Kim S. H. Comprehending envy. *Psychological Bulletin*. 2007. P. 46–64.
 32. Stanovich, K. E., & West, R. F. (2008). On the Relative Independence of Thinking Biases and Cognitive Ability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(4), 672–695.
 33. Starkey, L. (2004). *Critical thinking skills success* (1st ed.). New York: LearningExpress, LLC.
 34. Tsui L. Fostering Critical Thinking Through Effective Pedagogy: Evidence from Four Institutional Case Studies. *The Journal of Higher Education*. 2002. Vol. 73, no. 6. P. 740–763. URL: <https://doi.org/10.1353/jhe.2002.0056> (date of access: 18.04.2025).
 35. Zechmeister E. B., Johnson J. E. *Critical Thinking. A Functional Approach*. Belmont : Brooks/Cole Publishing Company, 1992. 310 p.
 36. X. Jiang et al. How the Big Five personality traits related to aggression from perspectives of the benign and malicious envy *BMC Psychology*. 2022. Vol. 10, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s40359-022-00906-5> (date of access: 15.03.2025)

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто взаємозв'язок між критичним мисленням, заздрістю та самооцінкою особистості. Об'єктом дослідження виступає самооцінка, а предметом - критичне мислення та заздрість у її контексті. Мета дослідження полягала у виявленні особливостей взаємозв'язку між цими конструктами.

Гіпотеза передбачала, що особи з високим рівнем критичного мислення та самооцінки менш схильні до переживання злості та частіше виявляють доброякісну заздрість як джерело конструктивної мотивації. У процесі роботи використано теоретичні, емпіричні та статистичні методи дослідження, включно з адаптованими психодіагностичними методиками (тест Л. Старкі, шкала ВЕМАС, тест Розенберга, методика «незавершені речення»).

Отримані результати підтвердили гіпотезу: критичне мислення позитивно корелює з доброякісною заздрістю, а висока самооцінка - знижує ймовірність виникнення злості. Дослідження засвідчило значення когнітивних здібностей та емоційної саморегуляції у формуванні зрілої особистості.

Ключові слова: критичне мислення, самооцінка, заздрість, доброякісна заздрість, злості, емоційна регуляція.

ABSTRACT

The qualification thesis examines the relationship between critical thinking, envy, and self-esteem. The object of the study is personal self-esteem, while the subject involves critical thinking and envy in this context. The main aim was to identify the features of interaction between these constructs.

The hypothesis suggested that individuals with a higher level of critical thinking and self-esteem are less prone to experiencing malicious envy and are more likely to exhibit benign envy as a constructive motivational factor. The study employed theoretical, empirical, and statistical methods, including validated psychological instruments (Starkey's Critical Thinking Test, BEMAS scale, Rosenberg's Self-Esteem Scale, and the Sentence Completion Method).

The results confirmed the hypothesis: critical thinking positively correlates with benign envy, while high self-esteem reduces the likelihood of malicious envy. The findings highlight the role of cognitive abilities and emotional self-regulation in shaping a mature personality.

Keywords: critical thinking, self-esteem, envy, benign envy, malicious envy, emotional regulation.